

ἀνθρώπου δὲν εἶχε μέχρι τότε ἀναγγωρισθῇ. "Μετεινον πέρα τῆς περὶ τὴν φύσιν φιλοσοφίκης, πέρα τῆς φυσικῆς θρησκείας καὶ τῆς φυσικῆς ἡθικῆς· ἀλλ' ὅτι ἀντ' αὐτῶν εἶχον ν' ἀντικαταστήσωσιν ἦτο μόνη ἡ ἐμπειρική, ἀπὸ τῶν ἔξωτερων ἐντυπώσεων καὶ ἀπὸ τῶν κατ' αἰσθησιν ὄρμῶν ἕξαρτωμένη προσωπικὴ δόξα. ()ῦτω δέ, ἐν ᾧ ἐπεθύμουν νὰ γένωνται ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τοῦ καθιεστῶτος, ἐθυμίζοντο πάλιν εἰς τὴν ἑξ αὐτοῦ ἑξάρτησιν, ἢ δὲ τόσον καλῶς δεδικκιογημένη αὕτη πάσις ἔφερεν ὀλεθρίους καρποὺς εἰς τε τὴν ἐπιστήμην καὶ εἰς τὸν βίον ἔνεκκ τῆς μονομερείας αὐτῆς. Λῦτη δὲ ἡ μονομερεία δὲν ἥτο φευκτή καὶ ἐν τῇ ἴστορίᾳ τῆς φιλοσοφίκης δὲν ἀπέβη ἀξιούγνητος. Η ζύμωσις τῆς Σοφιστικῆς περιόδου ἀνήγαγεν εἰς τὴν ἐπιφάνειαν πολλὰς θολὰς καὶ ἀκαθάρτους μέλις, ἐπρεπε δῆλως δὴ νὸ διέλυῃ τὴν ζύμωσιν ταύτην ἢ διάγοικ πρὸν νὰ διωλισθῇ καὶ ἀποκαθορθῇ εἰς τὴν Σωκράτειον συφίκην. "Λανευ τῆς Σοφιστικῆς φιλοσοφίας δυσκόλως θὰ εἶχομεν Σωκράτην καὶ Σωκράτειον φιλοσοφίαν.

Οἱ Σοφισταὶ δὲν ἦσαν οὔτε οἱ μόνοι οὔτε οἱ κύριοι αἴτιοι τῆς ἡθικῆς δικριθορᾶς τῶν χρόνων τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Άι πλάνοι τῆς ἡθικῆς αὐτῶν εἰσὶ μάλλον σημεῖον ἢ λόγος τῆς δικριθορᾶς ταύτης. Τοὺς νέους δὲν δικριθείρουσιν οἱ Σοφισταί, ὡς λέγετι ὁ Πλάτων (Πολ. 492 Λ), ὁ κυριώτατος Σοφιστής ἐστιν ὁ λαὸς αὐτός, δοτις οὐδεμίαν ἀνέχεται γνώμην, ἀφισταμένην τῶν ἑκατοῦ δοξασιῶν καὶ κλίσεων. Οἱ Σοφισταὶ ἦσαν οὐδὲν ἄλλο ἢ ἀνδρες γινώσκοντες νὰ μεταχειρίζωνται δεξιῶς τὸν λαὸν καὶ νὰ θεραπεύωσι τὰς προλήψεις καὶ τὰς ἐπιθυμίας αὐτοῦ.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

ΣΩΚΡΑΤΗΣ, ΠΛΑΤΩΝ, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

§ 32.

Εἰσαγωγή.

"Ο ἐπιστημονικὸς βίος τοῦ Ἑλληνικοῦ έθνους περιῆλθε κατὰ τὸ πέλος τοῦ Ε' π. Χ. αἰώνος εἰς τὸ δίλημμα ἢ νὰ παραιτηθῇ τὴν ἐπι-

στήμην ή νὸς ἀποπειραθῆ ρίζαιν τινα μεταρρύθμισιν αὐτῆς ἐπὶ βόσεων νέων. Εἰ καὶ αἱ ἀρχαιότεραι φιλοσοφικαὶ σχολαὶ κατὰ τὸ πλεῖστον διεσώζοντο ἔτι, ἡ πεπείθησις ὅμως εἰς τὰς θεωρίας αὐτῶν εἶχε διασπεισθῆ. Τὰς ψυχὰς εἶχε καταλαβοῦσσα γενικὴ κλίσις πρὸς ἀμφιβολίαν. 'Εδιδάχθησαν ὑπὸ τῶν Σοφιστῶν νὸς ἀμφιβόλωσι περὶ πάντων καὶ μετ' ἵστις εὐκαλίσας πᾶσαν γνώμην νὸς ὑπερασπίζωσιν καὶ νὸς ἀνατρέψουν. Λπιόλεσαν τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀλήθειαν τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοεῖν καὶ εἰς τὸ κῦρος τῶν ἡθικῶν νόμων. Οὐ μόνον πρὸς τὰς φυσιολογικὰς ἐρεύνας, περὶ ᾧ φιλοσοφίας ἀπὸ ἐνὸς καὶ ἡμίσεως αἰῶνος ἡσχολεῖτο, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν καθηράν ἐπιστήμην καθόλου ἡσθανούστο κόρον καὶ ἐπεδίωκον ἀντὶ τούτων δεξιότητά τινα περὶ τὸ νοεῖν καὶ λέγειν καὶ περὶ τινας ὠφελίμους γνώσεις πρὸς τὴν χρείαν τοῦ πολιτικοῦ βίου. 'Εξ ἀλλου μέσου αὐτὴ ἀκριβῶς ἡ κατάστασις ἀπήγει, ἵνα ἐπιζητήσωσι μέθοδον, ἥτις οὐκ ἐδίδασκε νὸς ἀποφύγωσι τὰς ἐλλείψεις καὶ τὸ μονομερὲς τῶν προηγουμένων φιλοσοφικῶν συστημάτων διὰ προσεκτικῆς ἐξετάσεως τῶν ἐπιστημονικῶν ζητημάτων. Οὐ μόνον ἡ πρὸς τὴν μέθοδον ταύτην ἀγουσακ ὑπεδεικνύετο ἐμρέσως διὰ τῆς διαλεκτικῆς διαλύσεως τῆς μέχρι τοῦδε ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιστημογικὸν ὄργανον ὡξύνθη ἐν τοῖς ἐριστικοῖς ἀγῶσιν, ἐν δὲ τοῖς πορίσμασι τῶν προγενεστέρων ὑπῆρχε πρὸς χρῆσιν συνειλεγμένον ἀφίσινον ὄλικὸν εἰς ἀνέγερσιν νέου φιλοσοφικοῦ οἰκοδομήματος. Τέλος δὲ διὰ τῆς πρακτικῆς τάσεως τῶν Σοφιστῶν ἀνεῳχθῆ νέον ἐρεύνης ἔδαφος, ἐκ τῆς ἐπιμελοῦς δὲ καλλιεργείας τούτου σπουδαῖοι καρποὶ προσεδικόντο καὶ ὑπὲρ τῆς θεωρητικῆς ἔτι φιλοσοφίας. Ήδρεύῃ ἡ δημιουργικὴ δύναμις, ἥτις οὐκ ἐγρηγοροποίει τὰ στοιχεῖα τούτα καὶ νέαν τῇ διανοήσει ὅδην οὐκ ἐδείκνυεν; Πρὸ τοῦ ζητήματος τούτου ἴστατο ἡ 'Ελληνικὴ φιλοσοφία, ὅτε ὁ Σωκράτης εἰσῆρχετο εἰς τὴν ἴστορίκην αὐτῆς.

'Η λύσις τοῦ προβλήματος τούτου ἐξηρτάτο ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τῶν πολιτικῶν πραγμάτων, τοῦ ἡθικοῦ βίου καὶ τῆς γενικῆς μορφώσεως. 'Αλλ' ὡς πρὸς τοῦτο ἐγένοντο κατὰ τὸν II' αἰῶνα καὶ σπουδαιότεροι μεταβολοί. (Οὐδεὶς ὄλλος λαός συντίθειν οὔτε ποτε πολεμικὴν δύζαν καὶ ὑψηλὴν διανοητικὴν ἀνάπτυξιν ἐλαύνε ποτε ῥαγδαιοτέρων καὶ λοιμωρωτέρων ἔξαρσιν, ἀλλὰ καὶ οὐδεὶς ὑπερέβη τόσον ταχέως τὸ ὄψιστον αὐτοῦ σημεῖον, ὃσον ὁ 'Ελληνικὸς λαός ἐν-

τούτῳ τῷ χρόνῳ. Πρῶτον τὸ ἐπὶ τῶν Μηδικῶν μεγαλουργήματα, ἔπειτα ἡ τῆς τέχνης ἀκμὴ ἐπὶ τοῦ Ηερικλέους καὶ εὐθὺς μετὰ ταῦτα οἱ ἐμφύλιοι ἐκεῖνοι ἀγῶνες, οἵτινες κατέφθειραν τὴν δύναμιν καὶ τὴν εὐημερίαν τῶν ἐλευθέρων πολιτειῶν τῆς Ἑλλάδος, ἀπώλεσαν τὴν μᾶλις διὰ πολλῶν ἀγώνων κτηθεῖσαν ὀνεξαρτησίαν ἀπὸ τῶν ξένων, ἔμαρτιν τὴν ἐλευθερίαν τῆς Ἑλλάδος διὰ παντός, συνέχεαν τὰς ἥμικτες ἐννοίες καὶ διέφθειραν τὸν χαρακτῆρα τοῦ λαοῦ ἀνιάτως.
"Ο, τι παρ' ἄλλοις αἰῶνας ὅλους θὰ ἀπήτει, ἐνταῦθικε ἐγένετο ἐν στίγματι γενεαῖς· ὅπου ὁ σφυριὸς τοῦ λαοῦ οὗτοι ταχέως σφύζει, ἔκει καὶ τὸ δημόσιον φρόνημα ὑποβάλλεται εἰς ταχεῖαν καὶ αἰσθητὴν μεταβολὴν· καὶ ὅπου ἐν οὗτῳ βραχεῖ χρόνῳ τοσαῦτα καὶ τηλικαῦτα γίνονται, ἐκεῖ ἀναπτύσσεται καὶ πλοῦτος ἐννοιῶν, οἵτινες μόνον τὴν διαμορφωμένην χεῖρα ἀναμένουσιν, ὅπως συναρμοσθῶσιν εἰς ἐπιστημονικὰ συστήματα.

Μεγίστης σπουδαιότητος ὡς πρὸς τὸ μέλλον τῆς φιλοσοφίας ἦτο ἡ Θέσις, ἣν ἔλαβον οἱ Ἀθηναῖς μετὰ τὰ Μηδικά. Οἱ Μηδικοὶ πόλεμοι ἀφύπνισαν παρὸς τοῖς "Ἑλληνι πᾶσι μετ'" ἀγνώστου τέως δυνάμεως τὴν συνείδησιν τῆς συγγενείας αὐτῶν· ἢ, τι ἐν τοῖς Τρωικοῖς ἴστορήμασι καὶ διηγήμασιν ὡς μυθικὸν ἐφχυτάζοντο οἱ "Ἑλληνες, τοῦτο ἔβλεπον νῦν ίδίοις ὄμηροιν. Η Ἑλλὰς ἴστατο ἐνιαίκις ἀπέναντι τῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς, ἐξεδηλοῦστο δὲ τοῦτο ἐν τῇ ἀντιθέσει Ἑλλήνων καὶ βαρβάρων. Η ἡγεμονία τοῦ πολυμελοῦς Ἑλληνικοῦ σώματος ἔλασσε κατὰ τὸ πλεῖστον τοῖς Ἀθηναῖς. Οὗτοι δὲ ἡ πόλις αὕτη κατέστη τὸ κέντρον παντὸς διασυνογκικοῦ ὄργανου, τὸ πρυτανεῖον τῆς τῶν Ἑλλήνων σοφίας, ὡς ἔλεγεν ὁ Ἰππίος. Η περίπτωσις αὕτη ἔσχε τὰς εὐεργετικωτάτας ὀκολουθίας πρὸς τὴν περιτέρῳ ἀνάπτυξιν τῆς ἐπιστήμης. Ήξε δὲ οἱ Σοφιστοὶ διήρχοντο τὸν Ἑλληνικὸν κύσμον ἀπ' ἀκρου ἕως ἀκρου καὶ μετεκάμιζον τὴν Σικελικὴν ῥητορικὴν εἰς Θετταλίαν, τὰ Ἡρακλείτεικ δύγματα εἰς Σικελίαν, οἱ διάφοροι πηγαὶ τῆς μορφώσεως ὄφειλον βαθμοῦν καὶ κατ' ὀλίγον πρὸς ἐν κοινὸν ῥεῦμα υὸς συμβάλλοσι. Ήξε δὲ λίσην σπουδαῖον, ἐν τοῦ ῥεύματος τούτου ἡ μὲν κοίτη κατεσκευάζετο παγία καὶ σταθερά, ὁ δὲ ῥοῦς διευθύνετο πρὸς σκοπὸν ὀρισμένον. Τοῦτο δὲ καὶ συνέβη διὰ τῆς συστάσεως Ἀττικῆς φιλοσοφίας.
"Ἄφ' οὖ ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ Ἑλληνικοῦ κύσμου, τοῖς Ἀθηναῖς, συνη-

τήθησαν καὶ συνεκρούσθησαν οἱ διάφοροι τρόποι τῆς πρὸ τοῦ Σωκράτους ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, κατέστη τῷ Σωκράτει δυνατὸν νὰ ἴδρυσῃ εὑρυτέραν καὶ περιεκτικότεραν ἐπιστήμην. Ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφίας ἔμεινεν ἔχτοτε ἐν Ἀθήναις οὕτω σταθερῶς προσηλωμένη, ὥστε ἡ ἀξιοθαύμαστος αὕτη πόλις διετέλεσε μέχρι τῆς νεωτέρας Ἀκαδημίας ἡ κοιτίς πασῶν τῶν ἱστορικὴν σπουδαιότητα κτησαμένων φιλοσοφικῶν θυγατρῶν καὶ κατ' αὐτὴν ἔτι τὴν ἀπόσθεσιν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας ἐγένετο τὸ τελευταῖον αὐτῆς καταφύγιον.

Οἱ Ἀθηναῖοι τὴν νίκην δικρανὴ ποιοῦντες νὰ ἔχωσιν ἡθέλησαν αὐτὴν ἀπτερον καὶ ἀνήγειραν υπὸ τῇ Ἀπτέρῳ νίκη, ἀλλὰ τὴν μὲν νίκην δὲν ἐδυνήθησαν νὰ κρατήσωσιν ἀπτερον, διότι πτεροφύήσασα ἀπέπτη, ἡ φιλοσοφία δριώς, ἐξ ὅτου ἴδρυσαν αὐτῇ θρύνον, ἔμεινε διαρκῶς παρ' αὐτοῖς βασιλεύουσα· αὕτη δ' αὐτῶν ἡ νίκη ὑπάρχει πασῶν νικῶν ἡ ἀρίστη· διότι δι' αὐτῆς κατενίκησαν σύμποσια τὸν κασμὸν καὶ οὐδὲ βασιλεύωσιν αἱ Ἀθηναῖς ἐς ἀεὶ τῶν ψυχῶν τῶν βαθυνουστάτων ἀνθρώπων.

Τὴν κατὰ τὸν Ε' πρὸ Χριστοῦ αἰῶνα ἐπελθοῦσαν ἐν τῇ διανοήσει τῶν Ἑλλήνων μεταβολὴν, τὴν ἀξίαν καὶ τὴν εὑρύτητα τῆς μεταβολῆς τείντης δυνάμεις νὰ ἴδωμεν ἀκριβῶς ἐν τοῖς μεγάλοις τραγικοῖς πρὸ πάντων ποιηταῖς τῆς Ἀττικῆς. Διότι ἡ τραγικὴ ποίησις ὑπάρχει παντὶς ἀλλου εἴδους ποιήσεως ἐπιτηδειοτέρα, δημοσιεύοντας τὴν ἡθικὴν διανόησιν, ἀντικατοπτρίζοντας τὴν ἡθικὴν τοῦ λαοῦ συγείδησιν καὶ ἐκρράτη τὸ ὄψιστον τῆς ἀναπτύξεως σημεῖον, εἰς δύνανται ν' ἀγνοψιῶσι περιόδου τινὸς αἱ ἔξοχάταται διάνοιαι.

Πλέπε βαθυτέρω τραγικὴ περιπλοκὴ στηρίζεται ἐπὶ τῆς διαμάχης τῶν ἡθικῶν θεωριῶν καὶ συμφερόντων. "Ἴνα καταστήσῃ δ' ἡμῖν ὁ ποιητὴς αἰσθητὴν τὴν γένεσιν τῆς τραγικῆς περιπλοκῆς, ἐρμηνεύοντας ψυχολογικῶς τὴν δρᾶσιν αὐτῆς καὶ καταρρύσσοντας τὴν σκοπουμένην ἐντύπωσιν, ὀφείλει ν' ἀναπτύξῃ ἐνώπιον ἡμῶν τὰς θεωρίας τεύτως καὶ ὑπερικαγγήσῃ τῆς ὑποθέσεως αὐτοῦ ἐν ζωηρῷ λόγῳ καὶ ἀντιλόγῳ, ὀφείλει νὰ εἰσδύσῃ εἰς τὴν οὐσίαν τῆς ἡθνικῆς συνειδήσεως, νὰ σταθμίσῃ τὸ ὄρθιὸν καὶ τὸ ἐσφαλμένον ἐν τῇ πράξει τῶν ἀνθρώπων καὶ νὰ διαφωτίσῃ αὐτόν. 'Ως δὲ ποιητὴς οὐδὲ ποιήσῃ κατ' ἀνάγκην τοῦτο ἀναφερόμενος πάντοτε εἰς ὠρμασμένην τινὰ περίπτωσιν, ἀλλὰ καὶ τοῦτο δὲν δύναται νὰ πράξῃ, ἐάν μὴ παραβάλῃ τὴν

δεδομένην περίπτωσιν πρὸς ὄλλας, ἐὰν μὴ ἀναχθῇ εἰς τὴν καθολικὴν πεῖραν, τὰς γενικῶς παραδεδεγμένας περὶ δικαίου καὶ ἀδίκου δόξας καὶ τὰς καθολικὰς ἡθικὰς ἐννοίας. Ἡ τραγικὴ ἀρά ποίησις δίδωσιν ἀναγκαίως πρὸς ἐπιστημονικὴν περὶ τοῦ ἡθικοῦ βίου καὶ τῶν νόμων αὐτοῦ διακόνησιν διαρκεῖς ἀφορμὰς καὶ παρέχει τῇ φιλοσοφίᾳ διανούσῃ μιαν πλουσίαν, μέχρι δέ τινος βικθροῦ καὶ ἐπεξειργασμένην ἥδη, καὶ προκλοῦσσαν νῦν μὲν πρὸς ἀποδοχὴν καὶ ἐξιδίωσιν, νῦν δὲ πρὸς διόρθωσιν αὐτῆς. Ἡ σχέσις ἀρά τῆς τραγῳδίας πρὸς τὴν ἡθικὴν φιλοσοφίαν ὑπάρχει λίαν ζωηρά.

Ἐπειδὴ δὲ προσέτι παρὰ τοῖς "Ἐλληνιν, ὡς παρ' ἀπασιν, αἱ ἡθικαὶ πεποιηθεῖσις ἵσσαι ἀρχήμεν στενώτατα συνημμέναι μετὰ τῶν Θρησκευτικῶν, ἡ δὲ συνάφεια αὐτῇ ὑπῆρχε τῇ τραγῳδίᾳ τὰ μάλιστα οἰκεία δια τὸ μυθικὸν αὐτῆς στοιχεῖον, εῦδηλον ὅτι πᾶν δια τοις παρετηρήσαμεν περὶ τῆς σχέσεως τῆς τραγῳδίας πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν ἡθικὴν ἴσχύει καὶ περὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν θεολογίαν. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἦτο ἡ τραγῳδία ἡναγκασμένη νὰ ἀσχολήται καὶ περὶ τὴν φύσιν καὶ τὰς καταστάσεις τῶν ἀνθρώπων, ὡν τὰς πράξεις καὶ τὰς τύχας ἀναβιβάζει ἐπὶ τὴν σκηνήν.

Κατὰ πάσας δὲ τὰς σχέσεις ταύτας, τὴν ἡθικὴν, τὴν Θρησκευτικὴν, τὴν ἀνθρωπολογικὴν, βλέπομεν συντελουμένην κατὰ τὰς τρεῖς γενεάς, ὡν τὸν χαρακτῆρα ἐκφραστικώτατα ἐξεδήλωσαν οἱ δικδοχικὴν σειρὰν ἀποτελοῦντες τρεῖς μεγάλοι τραγικοί, ὁ Λιστρύλος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Ιάνθιπίδης, ἐξόχως Οχυρωτὴν καὶ διάπαντων διήκονταν μεταβολὴν τῆς Ἐλληνικῆς δικαιούσεως. Ήτι καὶ μὴ δυνάμεθα νὰ καταλογίσωμεν τοῖς ποιηταῖς πάσαν λέξιν, ἣν τιθέοντιν εἰς τὸ στόμα τῶν ἡρώων αὐτῶν, ὃς ἰδίαν αὐτῶν γνώμην, δύναμιν τὴν καθόλου πορείαν τῶν πεποιηθεῶν αὐτῶν δυνάμεθα μετ' ἀσφαλείας ἐπαρκοῦς νὰ διεγνῶμεν ἔνθεν μὲν ἐκ τῆς ὅλης οἰκουμένης τοῦ ὑλικοῦ αὐτῶν, ἔνθεν δὲ καὶ ἐκ ῥήσεών τινων.

Παρὰ μὲν τῷ Λίστρῳ εὑρίσκομεν σοβαρότητα ψυχικῆς δικθέσεως, βάθιος Θρησκευτικῆς τοῦ κάμπου ἀντιλήψεως, δύναμιν ἴσχυροτάτην καὶ μεγαλοπρέπειαν, ἀξίαν τοῦ ἀνθρώπου τῆς παλκιάς τῶν προγόνων χρηστότητος, καὶ τοῦ ἐν ταῖς μεγάλαις κατὰ τῶν Ηεροῖν μάχαις ἀγωνισμένου, ἀλλ' εὑρίσκομεν ὅμιλον παρ' αὐτῷ καὶ

τὸ αὔστηρὸν καὶ βίσιον, ἀπεροῖς χρόνοις τῶν ἡρωικωτάτων πράξεων καὶ θυσιῶν, τῶν κρατερωτάτων δεξιοτήτων καὶ τῶν μέγιστον θαυμασμὸν προκαλεύντων ἀποτελεσμάτων οὔτε γὰρ μετριάσωσιν, ἀλλ' οὔτε καὶ νὰ στερηθῶσιχαί εἰδύγοντο. Τὸ δικπνέον τὰς τραγῳδίας τοῦ Αἰσχύλου πνεῦμά ἐστιν ἀνδρικόν, ἀκαμπτον, κρατερόν, ὑπὸ τρυφερῶν συναττῆματων σπανίως συγχινούμενον, ἀλλὰ διαιρέμενον ὑπὸ τῆς πρὸς τοὺς θεοὺς εὐλαβείας, ὑπὸ τῆς ἐπιγνώσεως ἀδιαρρήκτου ἡθικῆς τάξεως, ὑπὸ τῆς ἀφοσιώσεως εἰς τὴν ἀφυκτὸν ἀνάγκην.¹ Η τιτανῶδης ἴσχυρογνωμοσύνη ἀχαλινώτου δυνάμεως, ἡ ἀγρίας βίας τοῦ παθούς καὶ τῆς μανίας, ἡ τὰ πάντα συντρίβουσα δύναμις τύχης, ἡ ἐκ τῆς ποιητικῆς τοῦ θεοῦ δικαιοσύνης φρίκη οὐδέποτε ἔξιστορήθησαν ὑπὸ ποιητοῦ ἐκπληκτικώτερον τοῦ Αἰσχύλου. Κρητικὲς πασῶν τῶν πεποιθήσεων αὐτοῦ ἐστιν ἡ πρὸς τὰς θείας δυνάμεις εὐσέβεια, διὸ ἡ μεγαλογνώμων διάνοια αὐτοῦ συμπεριλαμβάνει μονοθεϊσμὸν εἰς μίαν τὰ πάντα κυβερνῶσαν δύναμιν. ὅτι ὁ Ζεὺς εἶπε, γίνεται.

Η θέλησις αὐτοῦ τελεῖται ἀπαρκεύτως, εἰ καὶ τοῖς ἀνθρώποις μένει κεκρυμμένη⁽¹⁾. οὐδεὶς θυητὸς δύναται τι κατ' αὐτοῦ⁽²⁾, οὐδεὶς ἐκφεύγει τὴν ἀπόφκσιν τοῦ θεοῦ οὐ μᾶλλον τῆς Μοίρας⁽³⁾, ήτις καὶ αὐτοῦ τοῦ Διὸς ὑπεράνω ἵσταται⁽⁴⁾. Η ἔννοια, ὅτι ἡ τοῦ θεοῦ δύναμις περιλαμβάνει τὰ πάντα, φέρει τὸν ποιητὴν εἰς τὰ ἀπόφθεγμα:

«Ζεύς ἔστιν αἰθήρ, Ζεύς δὲ γῆ, Ζεύς τ' οὐρανός,
Ζεύς τοι τὰ πάντα χῶτι τῶνδ' ὑπέρτερον».⁽⁵⁾

Καίτοι δὲ ἡ ῥῆσις αὕτη ἀναμιμνήσκει ἡμᾶς ζωγρῶς τὴν πανθεόν τοῦ Εενοφάνους καὶ δεικνύει σαφῶς, πόσον προσεχέες ἦτο τῷ "Ἐλληνι τὸ θεωρεῖν τὴν ὅλην φύσιν ὡς ἐνιακὸν ὅν, εἰς δὲ σὺν τῷ χρόνῳ συνεπτύχθησαν οἱ τὰ καθ' ἔκκατον μέρη τοῦ κόσμου ἐκπρο-

(1) Ικέτιστ 598. 90 κ. ἐφ. Ἀγαμέμν. 1485 κ. ἐφ.

(2) Προμηθ. 550.

(3) Ηροδ. 93. Ἀποσπ. 299 (Dind.), 352 (Nauck).

(4) Ηροδ. 511 κ. ἐφ.

(5) Nauck, Fragm. Trag. 588 κ. ἐφ. Melang. Graeco—Romains, tirés du Bulletin de l' académie imp. d. St. Petersb. II, 607.

σωποῦντες θεοὶ αὐτοῦ, ζητεῖται δῆμος ἐπιτρέπηται ἡμῖν νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ ἀποφθέγματος τούτου πλέον τι ἢ μόνον ἐντονωτέρων ἔκφρασιν τῆς τοῦ θεοῦ παντοδυναμίας καὶ πανταχοῦ παρουσίας· ἀλλὰ καὶ οὕτω γνωμένη τυγχάνει ὅντως πολλῆς προσοχῆς καὶ μεγάλης σπουδαιότητος ἀξία.

'Απέναντι τῆς θείας ταύτης δυνάμεως ὁ ἀνθρωπος αἰσθάνεται ἑαυτὸν θείεντι καὶ παροδικόν. Τὸ μὲν διανοήματα αὐτοῦ εἰσιν ἀσταθῆ ὡς καπνοῦ σκιά, ἢ δὲ ζωὴ δύμοιάζει πρὸς γραφήν, ἢν ύγρὸς απόγγος θέματα φέρει⁽¹⁾. Ήτέλεος δὲ τῶν δραμάτων τοῦ ποιητοῦ ἐκλάμπει ἡμῖν ὡς διὰ φλογίνης γραφῆς κεχαριγμένη ἢ διδασκαλία, δτὶ ὁ ἀνθρωπος ὀφείλει νὰ μὴ παραγγωρέῃ τὴν θέσιν αὐτοῦ ταύτην, ὅτι τὰ ἀνθρώπινα δὲν πρέπει νὰ ὑπερτυπῷ⁽²⁾, δτὶ καὶ ἐπὶ ταῖς δυστυχίαις δὲν πρέπει νὰ ὄργιζηται⁽³⁾ κακτὰ τῶν θεῶν, δτὶ θυγητὸς ὡν δὲν πρέπει νὰ ὑπερφρονῇ, ὅτι ὁ στάχυς τῆς ἀμφιτίας, ὁ ὑπὸ τῆς ὕδρεως καταβληθείσεις, ὥριμάζει εἰς πολύκλαυτον θερισμόν.

ὡς οὐχ ὑπέρφρεν θυητὸν ὅντα χρὴ φρονεῖν.

ὑβρις γὰρ ἐξανθοῦσ' ἐκάρπωσε στάχυν

ἄπης, ὅθεν πάγκλαυτον ἐξαμῆθεος⁽⁴⁾.

'Αλλὰ καὶ ὁ Δισχύλος τὰς ἐννοίας ταύτας δὲν ἐδυνήθη νὰ συλλάβῃ ἐντελῶς καθαρὸς καὶ νὰ ὑπερνικήσῃ παντελῶς τὴν διαφωνίαν, τῆς διήκει οὐ μόνον διὰ τῆς ἀρχαίνες τραγῳδίας ἀλλὰ καὶ διὰ πάσης τῆς περὶ ζωῆς ἀντιλήψεως τῶν Ἑλλήνων. Διότι ἔνθεν μὲν ἐκφράζει καὶ αὐτὸς τὴν παλαιότεροπον ἐκείνην, μετὰ δὲ τῆς φυσικῆς θρησκείας στενῶς συνεχομένην πίστιν εἰς τὸν φύσιον τῶν θεῶν. Πλαρὰ τῇ ἀνθεύσῃ διγείᾳ ἐνεδρεύει, λέγει, ἢ νόσος. "Οταν τὰ τῆς εὔτυχίας κύματα φέρωσι τάχιστα τὸν οὔριοδρομοῦντας ἀνθρωπον, συντρίβεται οὗτος ἐπὶ ἀφανῶν ὑφάλων· ἐδὲ δ' ὁ εὔτυχον θέλῃ νὰ μὴ καταποντισθῇ τέλεον, ὀφείλει ν' ἀποθάλῃ μέρος τῆς οὐσίας αὐ-

(1) Fr. 295 (390). Ἀγαράμν. 1327 κ. ἐφ.

(2) Νιόβη Fr. 155 (154).

(3) Fr. 369 Dind. Ὁ Στοβαῖος (Ἀνθ. 108, 43) ἀποδίδωσι τοὺς στάχυους τῷ Μύριπίδῃ.

(4) Περσ. 818.

τοῦ ἔκουσίως⁽¹⁾. Ὁ θεὸς φυτεύει τοῖς ἀνθρώποις αἰτίαν, ὅταν θέλῃ
νὰ ἀγαπέψῃ οἷόν τινα⁽²⁾. Ἐνθεν δὲ πάλιν δὲν παύεται ὁ ποιη-
τὴς διδάσκων ἐντόνως, ὅτι ἡ τιμωρία ἐστὶ συνημμένη μετὰ τῆς
ἀμαρτίας. Οὐ μόνον δ' ἐν τοῖς παλαιοῖς περὶ Νιόβης καὶ Ἰξίονος,
περὶ τῶν οἰκων θεοῦ Λαείου καὶ τοῦ Ἀτρέως μύθοις ἐξιστορεῖ ζωή-
ρότατα ὅτι ἀδύνατον τῷ ἀμαρτῶντι ν' ἀποφύγῃ τὴν παρὰ τῶν
Θεῶν τιμωρίαν, ὅτι τῇ οὔτε εἶπεται κατὰ πόδας ἡ συμφορά, ὅτι τοῦ
κακοποιοῦ ἡ εὐθύνη οὐδέποτε ἀποσθέννυται, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἀνελ-
πίστῳ ἐκβάσει τῆς τῶν Ηερσῶν ἐπελάσσεως διορᾷ ὁ ποιητὴς τὴν
ὑπερτάτην χεῖρα, ἥτις ἐτιμώρησε τὴν ὑπεροφίαν τοῦ μεγάλου Βο-
σιλέως καὶ τὴν πρὸς τοὺς Τελληνικοὺς θεοὺς οὔτοι. Ὁ ἀνθρω-
πος ὃς πράττει οὕτω καὶ πάσχει⁽³⁾. Τὸν μὲν εὐσεβῶς καὶ ἀναμαρ-
τήτως καὶ ἀνυθρίστως ζῶντα εὐλογεῖ ὁ θεὸς, τὸν δὲ παρασθείνοντα
τὸ δίκαιον καταλαμβάνει αἴφνιδίας ἡ τιμωρία καίπερ βραδύνουσα
τοσος⁽⁴⁾. τοῦτον μὲν ἡ Δίκη πλήττει δι' αἴφνιδίας πληγῆς, ἐκεῖνον
δὲ καταβάλλει βραδέως⁽⁵⁾. Τῆς οὔτε εἶπεται ἀράς αὐξάνεται ἀπὸ γε-
νεᾶς εἰς γενεάν, εἰς τέκνα καὶ ἐκγόνους μεταδίδοται κληρονομικῶς
καὶ ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ εὐτυχία⁽⁶⁾. Αἱ Ἑρινύες διοικοῦσι τὰς τύχας
τῶν ἀνθρώπων, ἐκδικοῦνται τὰς ἀμαρτίας τῶν γονέων ἐν τοῖς τέ-
κνοις⁽⁷⁾, ἐκμυζῶσι τὴν ζωικὴν δύναμιν τῶν κακούργων, διώκουσιν
αὐτοὺς ἀδικλείπτως κατὰ πόδας, περισφίγγουσιν αὐτοὺς διὰ τοῦ
βρόχου τῆς μανίας καὶ τιμωροῦσσαι καταδιώκουσιν αὐτοὺς μέχρι τῶν
σκιῶν τοῦ Ἀδού⁽⁸⁾. Οὕτως αὐστηρῶς καὶ ἴσχυρῶς δεσπόζει ἐν τῇ
μεγαλοπρεπεῖ ταύτῃ ποιήσει ἡ ἔννοια τῆς θείας δικαιοσύνης καὶ
τῆς ἀδυσωπήτου μοίρας. 'Αλλ' ἔτι ἀξιωτέρος θαυμασμοῦ ἐστιν ἡ

(1) Ἀγρ. 1001 κ. ἐφ. Πρὸς ταῦτα παραβλητέον τὴν περὶ Πολυκράτους διήγησιν τοῦ Ἡροδότου I', 40 κ. ἐφ.

(2) Νιόβη, Fragm. 160 (151). Ἡ γνώμη αὗτη φέγεται ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ἐν Πολιτ. 370 Α.

(3) Ἀγρ. 1563. Χοηφ. 309 κ. ἐφ. Fragm. 282 (444).

(4) Εὐμεν. 530 κ. ἐφ. Fr. 283 (379).

(5) Χοηφ. 61 κ. ἐφ.

(6) Ἀγαμέμν. 750 κ. ἐφ.

(7) Εύμεν. 830.

(8) Εύμεν. 264 κ. ἐφ. 312 κ. ἐφ.

δύναμις, μετ' ἡς ὁ ποιητὴς διέρρηξε τοὺς φραγμοὺς τῆς περὶ κόσμου ἀντιλήψεως ταύτης. Ἐν ταῖς Εὔρενίσιν καὶ σπουδαῖαι ἐκεῖναι ἥθικαὶ συγκρούσεις, ὃν τὴν φύσιν γινώσκει νὰ ἔξιστορῇ ἥμεν ὁ Αἰσχύλος μετ' ἀληθείας⁽¹⁾, ἀπολήγουσιν εἰς εὐάρεστον τέρμα. Ἡ φωτεινὴ τοῦ Ολύμπου θεὸς ἔξιλεστ καὶ καταπράσνει τὰ σκότια ἐκδικητικὰ πνεύματα. Ἡ σκληρότης τοῦ ἀρχαίου αἴματος δικαίου ὑποχωρεῖ εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πραστήτα. Ἐν τῇ Προμηθείᾳ πανηγυρίζεται τῆς φυσικῆς θρησκείας ὁ ἥθικὸς διαφωτισμός. Ἡ πρὸς τοὺς Ονητοὺς ζηλοτυπία τῶν ἀλισκάτων ἀναλύεται εἰς εἶνοισιν καὶ χάριν. Άντος ὁ Ζεὺς λαμβάνει τὴν ἀνάγκην τοῦ συφιῦ Τίτανος, ὃστις διὰ τὴν ὑπὲρ τῶν ἀνθρώπων πρύνοισιν αὐτοῦ ἐδοκίμασεν δληγτὴν δύναμιν τῆς ὄργης αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀκαρπτὸν φρύνημα τοῦ Προμηθέως μαλάσσεται, ἢ δὲ τοῦ Διός. Βισίχ ἀρχὴ μεταβάλλεται δι' ἔκουσίας ὑποταγῆς εἰς ἥθικὴν ἀρχὴν. Οἱ ποιητὴς τὴν ἴστορίαν τῶν ἑκυτοῦ χρόνων καὶ τοῦ κρατοῦντος ἐν αὐτοῖς πνεῦματος μετατίθησιν εἰς τοὺς μυθικοὺς χρόνους. Οἱ Λισχύλοις ἵσταται ἐν τῷ μεταιχμίῳ δύο μορφώσεως περιόδων, πᾶν δ' ὅ, τι διηγεῖται ἡμῖν περὶ τῆς ἡμερώσεως τοῦ ἀρχαίου δικαίου καὶ τῆς ἐν ἀρχῇ δεσποτίας τῶν θεῶν, τοῦτο ἐπανελήφθη κατ' ἄλλον τρόπον, ὅτε ἡ αὐτηρότης τῆς Μαραθωνομάχου γενεθὲς μετεβλήθη εἰς τὸ φυιδρὸν κάλλος τοῦ αἰῶνος τοῦ Περικλέους⁽²⁾.

Τὸ πνεῦμα τῶν νέων τούτων χρόνων ἔξεργασεν ἔριπτον οὐ φοκλῆσ. Εἰ καὶ τοῦ ποιητοῦ τούτου καὶ ἀρχαὶ συμφωνοῦσι πρὸς τὰς τοῦ Λισχύλου, τὰ ποιήματα ἡμῶς αὐτοῖς ἐμποιεῦσιν δλως διάφορον ἐντύπωσιν. Καὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Σοφοκλέους ὁ θεμελιώδης τόνος ἔστιν δροίως ἢ πρὸς τοὺς θεοὺς εὐσέβεια, ὃν ἡ δύναμις καὶ ὁ νόμος περικλείει τὸν ἀνθρώπινον βίον. Ήξε αὐτῶν πηγάδεουσι πάντα καὶ αὐτὴ ἢ δυστυχία⁽³⁾. οὐδεὶς Ονητὸς δύναται ν' ἀντιστῇ πρὸς τὴν οὐδέποτε γηράσκουσαν ισχὺν αὐτῶν, οὐδὲν δύναται νὰ ἐκφύγῃ.

(1) Προβ. Χονρ. 896 κ. ἐφ. Εὔρεν. 198 κ. ἐφ. 566 κ. ἐφ.

(2) Προβ. τοῖς ἀνωτέρῳ τὸν Κόστιλη, ὃστις ἐν τοῖς Λακαδεμ. Vortr. II. Reden. (Ζῦρ 1859) 3 περιλαμβάνει τὴν κυρίαν τῆς Προμηθείας ἔννοιαν ἐν ταῖς λέξεσιν : «'Δυταγωνισμός καὶ συνδιαλλαγὴ παλαιῶν καὶ νέων χρόνων ἔτι καὶ παρὰ τοῖς θεοῖς ἐν τῷ οὐρανῷ».

(3) Λίαντ. 1036 κ. ἐφ. Τραχιν. 1278.

τὴν μοῖραν⁽¹⁾, οὐδεμία πρᾶξις, οὐδὲν διακνόμησις δύναται νὰ διαχλάθῃ τὸ ὅμικ τῶν θεῶν⁽²⁾, τοὺς αἰωνίους αὐτῶν νόμους, οὓς οὐδεμία θυητῶν φύσις ἐγέννησεν, οὐδεὶς τολμᾷ νὰ παραβῇ⁽³⁾. Ἀδύνατοι καὶ παροδικοὶ οὐδὲν ὡλλα εἰσὶν οἱ ἀνθρώποι πλὴν εἰδῶλα καὶ κούφη σκιὰ καὶ καθηκόν μηδέν, παροδικὸς μόνον φάσματος εὔτυχίας δεκτικός⁽⁴⁾. Οὐδεὶς θυητοῦ βίος μένει ἀμέτοχος δυστυχίας⁽⁵⁾, καὶ τὸν εὔτυχέστατον δὲν πρέπει νὰ μικαρίζωμεν «πρὸιν ἀν τέρμα τοῦ βίου περάσῃ μηδὲν ἀλγειτὸν παθόν»⁽⁶⁾. Εάν τις πάντας σταθμίσῃ διακήρυξιν λλογένη τῆμέρα συνεπάγεται, τὸ πλῆθος τῶν κακῶν, τὴν απάντην τῆς εὔτυχίας, τὸ τέλος, ὁ πάντας ἀνακμένει, θὰ ἐπαναλάθῃ τὸ παλαιὸν λόγιον, δτὶ ἀριστόν ἔστι νὰ μὴ γεννηθῇ τις, γεννηθεὶς δὲν ἀπέλθῃ ὡς τάχιστα τῆς ζωῆς⁽⁷⁾. Η δύστητη ἀριστοφία τοῦ βίου ἔστι περιορισμὸς τῶν πόθων, μετριασμὸς τῶν ἐπιθυμιῶν, χρηστότητος, εὐσέβειας, τὰ τῆς τύχης πράξις φέρειν. «Οτι ὁ ἀνθρώπος δὲν πρέπει νὰ διερεύηται ὑπὲρ τὸ ἀνθρώπινον μέτρον, δτὶ μόνος ὁ μετριόφρων ἔστι τοῖς θεοῖς ἀρεστός, δτὶ διάστροφόν ἔστι τὸ ἐπιθυμεῖν πλειόνων ἀντὶ τοῦ ἀρκεῖσθαι τῷ μετρίῳ⁽⁸⁾, δτὶ ἡ δύστροφία φέρει εἰς ὄλεθρον, δτὶ τὴν κορυπορρημοσύνην μισεῖ ὁ Ζεύς⁽⁹⁾, δεικνύει καὶ ὁ Σοφοκλῆς προσάγων παραδείγματα ἀνθρώπων, οἵτινες ἀφ' δύστητης εὔτυχίας κατέπεσον εἰς ἐσχάτην δυστυχίαν ἢ ἐξηφανίσθησαν δι' ἀμετρίαν καὶ δύστροφίαν. Καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἔχει ἀδιάσσειστον πεποίθησιν εἰς τὴν ὀξεῖαν τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς θείας ἀνταποδόσεως, γινώσκει δτὶ χρηστότητος ἔστι κρείσσων πλούτου, ζημία κρείσσων ἀδίκου κέρδους, δτὶ βικρεῖκη εὐθύνη βικρεῖκη ἐφέλκεται τὴν τιμωρίαν, δτὶ τὴνάπολιν ἡ εὐσέβεια καὶ ἡ ἀρετὴ πάντων τῶν ὡλλαγῶν εἰσὶ τιμιώτεραι καὶ ἀμείβονται οὐ μόνον ἐν τῷ παρόντι, ὡλλακαὶ ἐν τῷ

(1) Ἀντιγ. 604 κ. ἐρ. 951 κ. ἐφ. Ἀπ. 611, 615 Nauck.

(2) Ηλέκτ. 657 κ. ἐρ.

(3) Οἰδ. τυρ. 864 κ. ἐρ. Ἀντιγ. 450 κ. ἐφ.

(4) Λѣ 125. Οἰδ. τυρ. 1186 κ. ἐρ. Ἀπ. 12. 616. 860. κ. ἐφ.

(5) Ἀντιγ. 614 κ. ἐφ. Ἀπ. 530.

(6) Οἰδ. τυρ. τίλος. Τραχ. 1 κ. ἐρ. 943 κ. ἐφ. Ἀπ. 532. 583. 596.

(7) Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 1215 κ. ἐφ.

(8) Λѣ. 127. κ. ἐφ. Οἰδ. ἐπὶ Κολ. 1211 κ. ἐφ. Ἀπ. 320. 528.

(9) Οἰδ. τυρ. 873 κ. ἐφ. Ἀντιγ. 127 κ. ἐφ.

μέλλοντι βίῳ⁽¹⁾. Διακηρύγτει μάλιστα, ὅτι προτιμότερον τοῖς κάτω ἢ τοῖς ἐνθάδ' ἀρέσκειν⁽²⁾. "Ἔστι προσέτι πεπεισμένος ὅτι πᾶσαι σοφίαι ἐκ θεῶν ἔρχεται, ὅτι αὐτοὶ πάντοτε εἰς τὸ ὄρθον ὁδηγοῦσιν⁽³⁾, ἀλλ' ὁ συμφωπός δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ παραλείπῃ νὰ μονθάνῃ καὶ νὰ ἔχῃ ὄρμην πρὸς τὸ βελτίω⁽⁴⁾. συμβουλεύει τοὺς πόνους ἡμῶν νὰ ἐμπιστευώμεθα τῷ Διὶ, ὅστις ἐξ οὐρανοῦ τὰ πάντας ἔφορῷ καὶ διακοσμεῖ, καὶ νὰ φέρωμεν τὰ παρὰ τῶν θεῶν πρόφως⁽⁵⁾, τὴν δὲ πεποιήσιν τοῦ ποιητοῦ οὕτε ἡ εὐτυχία πολλῶν ἀθέων οὕτε ἡ μυστική πολλῶν εὔσεβῶν διασκαλεύει⁽⁶⁾. Τὰ αὐτὰ διανοήματα ὠδόγητασι καὶ τοῦ Λίσχύλου τὴν Μοῦσαν, ἡ διαπνέουσα δύως τὸ δράματα τοῦ Σοφοκλέους αὔρα ἐστὶν ὅλως διάφορος τῆς τῶν Λίσχυλεων. Ο Σοφοκλῆς ὑπερέχει κατὸς τὴν ὑψηλοτέρουν καλλιτεχνικὴν τελειότητα, τὴν ζωηροτέρουν δραματικὴν κίνησιν, τὴν λεπτότερουν διαζωγράφησιν τοῦ ψυχικοῦ βίου, τὴν ἐπιμελεστέρουν ἀνάπτυξιν. τῆς δράσεως ἐκ τῶν χαρακτήρων καὶ τὴν τῶν χαρακτήρων διὰ τῆς δράσεως, τὸ συμμετρικότερον κάλλος, τὴν διαφκνεστέρουν καὶ χαριεστέρουν γλῶσσαν· τοῦ δὲ Λίσχύλου ἡ ὄρμητική δύναμις, τὸ ἄγριον ύψος, ἡ μεγαλοπρέπεια τῆς ιστορικῆς ἀντιλήψεως διαμένει ἀγέφικτος.

'Ἄλλα καὶ ἡ ἡθικὴ θεωρία τῶν δύο ποιητῶν δὲν ὑπάρχει ἐντελῶς ἢ αὐτή. 'Διμφύτεροί εἰσι πεπληρωμένοι εὔσεβείας πρὸς τὰς θείας δυνάμεις· ἀλλ' ἡ εὐσέβεια αὕτη παρὰ τῷ Λίσχύλῳ ἐστὶ μεμιγμένη μετὸς δέους καὶ φόβου, ἀφ' οὗ πρέπει νὰ ἀπολλαγῇ, μετὸς διχοστασίας, ἦν ὀφείλει νὰ ὑπερνικήσῃ, ὥπως φιάσῃ εἰς τὴν πλήρη πεποιήσεως ἀφοσίωσιν καὶ τὴν μακαρίαν ἡρεμίαν τῆς τοῦ Σοφοκλέους εὔσεβείας. 'Η βία τῆς μοίρας φρίνεται παρ'. αὐτῷ πολλῷ δριμυτέρα, διότι δὲν τροποποιεῖται ἐπαρκῶς ὑπὸ τοῦ χαρακτήρος ἐκείνων, εἰς οὓς ἀνήκει. 'Η ἀρχὴ τοῦ Διὸς ἐστι βίσιος δεσποτεία,

⁽¹⁾ Ἀπ. 18. 210. 196. 742. 752. Φιλοκτ. 1440 κ. ἐφ. Ηρθλ. Ἀπ. 753.

⁽²⁾ Λαντιγ. 71 κ. ἐφ.

⁽³⁾ Ἀπ. 834. 227. 809. 865 (ἔνθα ἐν τῷ ἀδιανοήτῳ αθεϊῷ ἡμέρᾳ χρύπτεται πάντως τὸ «Θεῖα Μούρα»).

⁽⁴⁾ Ἀπ. 731. 736.

⁽⁵⁾ Πλέκτρ. 174. Ἀπ. 523. 862.

⁽⁶⁾ Ἀπ. 104.

ἥτις βαθμοῦν μετριάζεται, ὁ ἀνθρωπὸς πρέπει νὰ ἔξαφανισθῇ, ἐὰν ὁ θεὸς ἔλθῃ εἰς στενὴν πρὸς αὐτὸν συνάφειαν⁽¹⁾.

Ἄμφοτεροι οἱ ποιητοὶ ἔξυπνοισι τὴν νίκην τῆς ἡθικῆς τοῦ κόσμου τάξεως κατὰ τῆς ἀγθρωπίνης αὐθαιρεσίας, ἀλλὰ τῆς νίκης ταύτης προηγοῦνται παρὰ τῷ Αἰσχύλῳ πολλῷ χαλεπώτεροι καὶ δεινότεροι ἀγῶνες. Η ἡθικὴ τάξις παρὰ μὲν τῷ Αἰσχύλῳ ἐνεργεῖ ὡς αὐτοῦρος καὶ φοβερὸς δύναμις, κατασυγτρίβουσα τὸν ἀνθιστάμενον, παρὰ δὲ τῷ Σοφοκλεῖ ἐπιτελεῖ τὸ ἔργον αὐτῆς μετὰ τῆς ἀσφαλείας φυσικῶν νόμου καὶ γεννᾷ μᾶλλον συμπάθειαν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀδύναμίαν ἢ φόβον.

Τὸν ἀγῶνα ἐκεῖνον τοῦ αἴμογχαροῦς παλαιοῦ δικαίου πρὸς τὸ ἡττώτερον νέον δίκαιον, περὶ ὃν στρέφονται τοῦ Αἰσχύλου καὶ Εὔμενίδες, ἀφῆκεν ἥδη ὁ Σοφοκλῆς ὅπισθεν αὐτοῦ· ἡ ποιητὴ δίκαιοσύνη ἐστὶ παρ' αὐτῷ οὕκως ἀρμονικῶς συγκεχωνευμένη μετὰ τῆς χάριτος καὶ εὑμενείας· καὶ αὐτὸς ὁ ὑπὲρ πάντα θυγατὸν ὑπὸ ἀρᾶς βεβηρωμένος εύρισκει ἐν τῷ Οἰδίποδι ἐπὶ Κολωνῷ διαλλακτικὸν τέρμα. Καὶ οἱ "Ηρωες τοῦ Σοφοκλέους εἰσὶ διάφοροι τῶν τοῦ Αἰσχύλου. Ήπορ' Αἰσχύλῳ αἱ ἡθικαὶ ἀντιθέσεις ὑπάρχουσιν οὖτω τραχεῖαι, ὥστε ἀνθρωποι δὲν ἐπαρκοῦσι νὰ ἐκπροσωπήσωσιν αὐτὰς καὶ διὰ τοῦτο ἀγει τοὺς θεοὺς εἰς τὸν ἀγῶνα, τὸν Δία καὶ τοὺς Τιτᾶνας, τὰς θυγατέρας τῆς Νυκτὸς καὶ τοὺς Ὀλυμπίους. Η δὲ τοῦ Σοφοκλέους τραχωδίαι κινεῖται ἐν τῷ κόσμῳ τῶν ἀνθρώπων. Ἐκεῖνος μὲν ἀγαπᾷ νὰ πραγματεύηται φύσεις βιαίας καὶ πάθη ἀχαλίνωτα, τούτου δὲ ἡ μεγάλη δύναμις ἔγκειται ἐν τῇ παραστάσει τοῦ εὐγενοῦς, τιμίου καὶ τρυφεροῦ. Ήπορὸς τῷ Σοφοκλεῖ ὑπάρχει κακονικῶς ἡ δύναμις μετὰ τῆς ἀξιοπρεπείας συνεζευγμένη καὶ τὸ ἄλγος μετὰ τῆς ὑπομονῆς συνημμένον καὶ διὰ τοῦτο οἱ γαρυπτῆρες, ἴδιας δὲ οἱ γυναικεῖοι, διατυποῦνται παρ' αὐτῷ ἐπιτυχῶς. Ο μὲν Αἰσχύλος παρίστησιν ἐν τῇ Κλυταιμνήστρᾳ τὸ δαιμονικὸν τῆς γυναικείας φύσεως ἐν δλῃ αὐτοῦ τῇ φοβερότητι, ὁ δὲ Σοφοκλῆς ἐν τῇ Ἀντιγόνῃ αὐτοῦ τὴν καθαρῶς γυναικείαν φύσιν, ἥτις δὲν δύναται νὰ μισῇ ἀλλὰ ν' ἀγαπῇ μόνον

«Οὐ τοι συνέχθειν ἀλλὰ συμφιλεῖν ἔφυν»

(1) Πρβλ. τὴν 'Ιὼ ἐν τῷ Προμηθεῖ' καὶ ίδια τοὺς στίχ. 887 κ. ἐφ.

παρίστησι τὴν Ἀντιγόνην λέγουσαν· διὸ δὲ τοῦ ἡρωικοῦ θάρρους, δὲ μηνέει αὐτῇ ἡ ἀγάπη, κατασχύνει καὶ αὐτὸ τὸ μῆσος. Συνελόντι δέ εἰπεῖν ἡ τοῦ Σοφοκλέους ποίησις τίθησι πρὸ τῶν ὀφισλημῶν ἥμῶν τὴν περὶ κόσμου θεούς μιᾶς χρονικῆς περιόδου καὶ ἐνὸς λαοῦ, ὅστις διέποτελεσμετικῶν προσπαθειῶν ἀνυψώθη εἰς τὴν φυιδρὸν χρῆσιν τῶν ἐκατοντάδεων, εἰς δόξαν καὶ δύναμιν, ὅστις ἔμαθε νὰ κατανοῇ διὸ διαυγοῦσας διανοίας τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν καὶ τὰς κακοτάτεις αὐτῆς, νὰ ἐκτιμᾷ τὸ μεγαλεῖον αὐτῆς, νὰ μετρᾷ τὰ παιδίμιατα αὐτῆς διὸ συνετῇς ὑπομονῆς, ν' ἀνέγκηται τὰς ἀδινημάτες αὐτῆς, νὰ κυθερωῇ τὰς παρεκτροπὰς αὐτῆς διὸ θερμὸν καὶ νόμων· Ήπειρὸς τοῦ Σοφοκλέους ὡς παρ' οὐδενὸς ἀλλού λαμβάνομεν τὴν ἐντύπωσιν τῆς ὁραίας ἐκείνης φυσικῆς συμφωνίας τοῦ καθήκοντος καὶ τῆς κλίσεως, τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς τάξεως, ἦτις ἐστὶ τὸ ἴδεωδες τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου.

Κατὰ τέσσαρας μόνον '(1)λυμπιάδας γεώτερός ἐστιν ὁ Ήριπίδης, ἀλλ' ἡλίκη ἡ ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ ἐμφανιζομένη μεταβολὴ τῆς ἡθικῆς διαθέσεως καὶ τῆς τοῦ βίου ἀντιλήψεως! '(1) Ήριπίδης ὡς καλλιτέχνης τίθησιν εὐαρέστως ἀντὶ τῆς ἀμέσου ποιητικῆς τῶν προγράτων ἀντιλήψεως τὸν ὑπολογισμόν, ἀντὶ τῆς ἐνιαίας ἐποπτείας τὴν χωρίζουσαν σκέψιν. Πειράται διὸ τινῶν εὐτόνων καὶ συγκινητικῶν παρόδων, διὸ χοριῶν φύσιστων, γαλαρῶν μετὸ τῆς δράπεως συνδεμένων, διὸ ῥητορικῆς ὑποκρίσεως καὶ διδακτικῶν λόγων νὰ κατορθώσῃ τὴν ἐπίδρασιν, ἦτις κακιχρωτέρων καὶ βαθύτερων οὐ προέκυπτεν ἐκ τῆς ἀρμονίας τοῦ ὄλου. Ηρακτηροῦμεν προσέτι ὅτι καὶ ἡ ὄρμονία ἐκείνη τοῦ ἡθικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ βίου, ἦτις ἐν τοῖς δράμασι τοῦ Σοφοκλέους κατακηλεῖ τὴν ψυχὴν ἥμῶν, παρὸ τῷ Ήριπίδῃ δικλύεται, ἀλλ' οὐχὶ διότι ἐλλείπουσι παρ' οὐτῷ ἡθικὸς ἀποφθέγματα καὶ θρησκευτικὴ σκέψεις. Γινώσκει κάλλιστα ὁ Ήριπίδης ὅτι ἀριστον τῷ ἀνθρώπῳ ἐστὶν εὐσέβεια καὶ τὸ μέτρον τηροῦσα ἀρετή, ὅτι ὁ Ονητὸς ὀφείλει νὰ μὴ ὑπερτιμῇ τὸ προτερήματα αὐτοῦ καὶ ἐν τοῖς διστυχίαις νὰ μὴ ἀποδειλιᾷ, ὅτι οὐδὲν ἀνευ τῶν θεῶν δύναται, ὅτι τῷ ἀγαθῷ ἐπὶ τέλους ἀγαθὸς καὶ τῷ κακῷ κακὸς ἐπέρχονται, ὅτι μετρίας τις εὐτυχίας προτιμητέας ἐστὶν μεγαλείων εὑμεταβόλων (1), ὅτι ἡ πρὸς

(1) Βάκχ., 1139 κ. ἐρ. "Ιωνος τέλος. Ιππελ., 1100 κ. ἐρ. Kirchh. 'Απ. 77

τοὺς θεοὺς εὐσέβεις τῶν πενήτων ἐστὶ πολλῷ τιμιωτέρα τῶν μεγαλοπρεπῶν θυσιῶν τῶν πλουσίων, ὅτι ἀρετὴ καὶ φρόνησις κρείττων πλουτου καὶ εὐγενείας⁽¹⁾. Ποιεῖται διεξοδικὸν λόγον περὶ τῶν εὐεργεσιῶν τῶν θεῶν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους⁽²⁾, ἐκφράζεται καλλιρρυμόνως περὶ τῆς δικαιοσύνης καὶ παντοδυνάμου κυθερνήσεως αὐτῶν⁽³⁾, καὶ τὰς ὄμοιοτίας τῶν ἀνθρώπων ἀναφέρει εἰς τὴν βούλησιν τῶν θεῶν. Ἀλλ' εἰ καὶ πολλῷ τοιαῦται ἐκφράσεις παρ' αὐτῷ εὑρίσκονται, ὥρις τὸ δλον τῆς περὶ κόσμου θεωρίας αὐτοῦ δὲν περιλαμβάνουσιν αὖται καὶ τὸ ἴδιον τῆς ποιήσεως αὐτοῦ δὲν κεῖται ἐν αὐταῖς. Ὁ Εὐριπίδης κέκτηται ἵκανὴν δεκτικότητας τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ ἡθικῶς καλοῦ, ὥστε νὰ δύνηται, εὐχαρίας διθείσης, νὰ παραστήσῃ αὐτὸ μετ' ἀληθείας καὶ ζωηρότητος.

'Αλλ' ὡς μαθητὴς τῶν φιλοσόφων καὶ κατὰ διάνοιαν συγγενῆς τῶν κρειττόνων Σοφιστῶν ἀπερικρύνθη τόσου πολὺ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, ὥστε δὲν ἐδύνατο νὰ παραδοθῇ ἀπροκταλήπτως καὶ μετ' ἐνδομύχου πεποιθήσεως εἰς τὴν παραδεδομένην ἡθικὴν καὶ θρησκείαν. Ὁ νηφάλιος αὐτοῦ νοῦς ἀναγνωρίζει τὸ ἀπίθανον καὶ τὴν ἀτοπίαν πολλῶν μύθων, ἀλλὰ τὸ καλλιτεχνικὸν συναίσθημα δὲν δεσπόζει αὐτοῦ οὔτως ἀποκλειστικῶς, ὥστε νὰ παρίδῃ τὰ μειονεκτήματα ἐκεῖνα τῶν μύθων χάριν τοῦ ἴδεώδους περιεχομένου καὶ τῆς ποιητικῆς αὐτῶν ἀξίας. Λί τύχαι τῶν ἀνθρώπων δὲν φύνονται αὐτῷ ἀμέσως ὡς ἀποκαλύψεις ἀνωτέρως τινὸς δυνάμεως, ἀλλ' ὡς ἀποτέλεσμα φυσικῶν αἰτιῶν, ὑπολογισμοῦ, προαιρέσεως καὶ τύχης. Λί ἡθικαὶ ἀρχαὶ καθίστανται ἀμφίβολοι· καίτοι δὲ τὸ κύριος αὐτῶν ἀναγνωρίζεται ἔτι καθόλου, δι ποιητὴς ὥρις δὲν δύνηται ν' ἀποκρύψῃ ὅτι καὶ ἡ ἀνήθικος ἐνέργεια δύναται νὰ ἔχῃ λόγον τινὰ ὑπὲρ ἔκατης. Ἡ μεγαλοπρεπῆς ποιητικὴ τοῦ κόσμου ἀντίληψις, ἡ ἡθικὴ καὶ θρησκευτικὴ ἔξετασις τοῦ ἀνθρωπίνου βίου ὑπε-

80. 257. 305. 355. 395. 507. 576. 621. 942. 1014. 1016. 1027 Nauck.

(¹) Ἀπ. 329. 53. 254. 345. 514. 940.

(²) Ἰκέτ. 197 κ. ἑρ.

(³) Τρωάσι 880 κ. ἑρ. Ἰέλενη 1442. Η αράβαλς τοὺς τελευταίους στίχους τοῦ δράματος τούτου, οἵτινες ἐπαναλαμβάνονται καὶ ἐν τέλει τῆς Ἀνθρομάχης καὶ τῶν Βακχῶν. Ἀπ. 897, 832, 875, 969.

χώρησεν ἐνταῦθι εἰς σκέπτικὴν διάθεσιν, εἰς διαλυτικὴν σκέψω, εἰς φυσικὴν πραγματολογίαν. Ό μὲν Λισχύλος ἀνεβίβασεν ἐπὶ τὴν σκηνὴν τὸς Εὔμενίδας ἐν σχήματι ἀρχαιοτέρῳ μὲν ἔτι καὶ τραχεῖ, μετὰ κατακλώσης δ' ὅμως τὴν ψυχὴν δράσεως· ἡ δὲ τοῦ Εὐριπίδου Ἡλέκτρα λέγει πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς, μάλιστα δὲ καὶ αὐτὸς οὗτος ἀποφεύνεται, ὅτι αἱ Ἐρινύες εἰσὶ ψιλὲς τῆς φρυντασίας αὐτοῦ πλάσματα⁽¹⁾. Η Ἰφιγένεια παρασκευαζόμενη νὰ θύσῃ τοὺς αἰχμαλώτους σκέπτεται ὅτι ἀδύνατόν ἐστι νὰ θέλῃ ἡ θεὰ τοιαύτην θυσίαν καὶ ὅτι καὶ ἡ περί τοῦ δείπνου τοῦ Ταντάλου διήγησις ψιλός ἐστι μύθος⁽²⁾. Καὶ οὐδοντρόπον ἐν τῇ Ἡλέκτρᾳ (στ. 737 κ. ἐφ.) ὁ χορὸς ἀμφιβάλλει περὶ τοῦ θαύματος, ὅτι ὁ ἥλιος μετέβαλλε πορείαν. Ἐν ταῖς Τρράσοι (Μίδι κ. ἐφ.) διαμφισθῆτεί ἡ Ἱηκάδη τὴν διήγησιν περὶ τῆς κρίσεως τοῦ Ηάριδος καὶ ἀναφέρει τὴν βοήθειαν τῆς Ἀφροδίτης πρὸς τὴν ἀπαγωγὴν τῆς Ἔλένης εἰς τὴν ἐκ τοῦ κάλλους τοῦ Ηάριδος ἐντύπωσιν. Καὶ ἐν ταῖς Βάκχαις (στ. 272 κ. ἐφ.) δίδωσιν ὁ Τειρεσίας ἀνούσιόν τινας καὶ ἡμιφυσικὴν ἐξήγησιν τοῦ μύθου περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Βάκχου⁽³⁾. Οἱ θεοί, λέγει ὁ ποιητής⁽⁴⁾, εἰσὶν ἀνενδεεῖς, ἐπομένως ἀδύνατον ν' ἀληθεύωσιν αἱ διηγήσεις αἱ ἀποδιδοῦσαι αὐτοῖς ἀνθρώπινα πάθη.

Δεῖται γὰρ ὁ θεός, εἴπερ κατ' ὅρθῶς θεός,
οὐδενός· μοιδῆτη οἶδε δύστημοι λίγοι.

Καὶ αἱ συνήθεις δοξασίαι περὶ τῆς ποινικῆς δικαιοσύνης τῶν θεῶν ἀπαρέσκουσιν αὐτῷ, θέλει δὲ νὰ ὑπολαμβάνῃ ταύτην οὐχὶ ὡς τιμωρίαν τῶν καὶ ἔκκατα πράξεων, ἀλλ' ὡς κακολικὴν τάξιν⁽⁵⁾. "Ἄλλοτε πάλιν ὑποβάλλει τὰς πράξεις καὶ τὰς παραγγέλματα τῶν θεῶν εἰς ψόγον, ὅστις συνήθως δὲν ἀπήρτειτο ὑπὸ τοῦ χαρακτήρος τῶν δρώντων προσώπων καὶ δὲν τιμωρεῖται κατὰ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξιν τοῦ δράματος, ὥστε φάνεται ἀναγκαῖος ὃς ἴδιος τοῦ

(1) Ὁρέστ. Χ59 κ. ἐφ. 396 καὶ ἐφ. Nauck.

(2) Ἰφιγ. ἐν Ταύροις 380 κ. ἐφ.

(3) Ηρόδ. καὶ Ἀπ. 209.

(4) Ηρακλ. μακινορ. 1345 κ. ἐφ.

(5) Ἀπ. 508, μεθ' οὖ συνέχεται καὶ ᾧ ἐν Ἀπ. ἔννοια ἔτι ἡ θεὸς περὶ τῶν μεγάλων φροντίζει, τὰ δὲ μικρὰ καταλείπει τῇ τύχῃ.

ποιητοῦ πεποίθοντος⁽¹⁾: συμπερχίνει δ' ἐντεῦθεν νῦν μὲν ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ μένῃ ἡσυχὸς περὶ τῶν ἀμφιρημάτων αὐτοῦ, διότι καὶ οἱ θεοὶ τὰ αὐτὰ πράττουσι, νῦν δὲ ὅτι αἱ περὶ θεῶν διηγήσεις δὲν ἔχονται ἀληθείας⁽²⁾. Εἰς τὴν τέχνην τῶν μάντεων οὐδεμίαν δὲν Εὔριπίδης ἀξίαν ἀποδίδεισι καὶ ἐν τῇ τραγῳδίᾳ αὐτοῦ «Ἐλένη» (στ. 744 κ. ἑφ.) διάτεται τῆς εὐκαιρίας, διποτεῖς διὰ καθαρῶς ὀρθολογιστεῖν επιχειρημάτων ἀποδείξῃ ὅτι ἡ τέχνη αὕτη ἐστὶ καθαρὸν Ψεῦδος καὶ ἀπάτη⁽³⁾. Ἀλλὰ μετὰ τῶν μύθων καὶ συνηθειῶν τούτων ἐστὶ στενώτατας συνημμένη καὶ ἡ πρὸς τοὺς θεοὺς πίστις. Οὐδὲν ἀριστερά Παχύμαχ, διὸ ὁ ποιητὴς οὐχὶ σπανίως τίθησιν εἰς τὸ στόρμα τῶν ἥρων αὐτοῦ ἐκφράσπεις περὶ τῆς ὑπάρξεως τῶν θεῶν, αἵτινες κατ' ἀλήθειαν ἥρμοζον πολλῷ μᾶλλον τῷ Πρωταγόρᾳ ἢ τοῖς ἀνδράσι. Εκαὶ ταῖς γυναιξὶ τῶν μυθικῶν χρόνων π. χ. ὁ Ταλθύβιος ἀμφιβάλλων ἐρωτᾷ διὸ ὑπάρχωσι θεοὶ ἢ τύχη μόνον διευθύνῃ τὰ ἐν ἀνθρώποις⁽⁴⁾ πάντα, ἀλλοὶ δέ τις πάλιν ἔνεκκα τῆς ἀδίκου διακομῆς τῆς εὐτυχίας καὶ δυστυχίας διαμφισθῆται τὴν ὑπάρξιν τῶν θεῶν⁽⁵⁾. Ἡ Ἐκάβη προσευχημένη φιλοσοφεῖ, τὶ ἀρέ γέ ἐστιν ἡ θεότης, ὁ Ζεὺς ἢ ἡ ἀνάγκη τῆς φύσεως ἢ ὁ νοῦς τῶν βροτῶν⁽⁶⁾. ὁ Ἡρακλῆς καὶ ἡ Κλυταιμνήστρος ἀμφιβάλλουσιν, διὸ ὑπάρχωσι θεοὶ καὶ τί ἐστιν ὁ Ζεύς⁽⁷⁾: ἀλλαχοῦ ὁ αἰθήρ ὀνομάζεται Ζεύς⁽⁸⁾.

Λί έκφράσεις αὗται ἀποδεικνύουσι πάντως ὅτι ὁ ποιητὴς ἀπεμικρύνθη πολὺ ἀπὸ τῆς ἀρχαίας πρὸς τοὺς θεοὺς πίστεως, καὶ διὸ ὑποτεθῆ δ' ὅτι σπουδάζων διαθεοῖσι δὲ μόνον ὁ μωρὸς δύναται. ν' ἀρνηθῆ τὴν θεότητα καὶ νὰ παράσχῃ πίστιν τοῖς ἀπατηλοῖς τῶν.

⁽¹⁾ "Ιων. 448 κ. ἑφ. 1315 κ. ἑφ. Ἡλεκτ. 1208. Ὁρέστ. 277 κ. ἑφ. 409. Ήρ. μαιν. 339 κ. ἑφ. 654.

⁽²⁾ Ἀμφότερα συμβαίνουσιν ἐν τῷ Ἡρακλεῖ μαινομένῳ, 1301 κ. ἑφ. ἔκεινο μὲν ἐν τῷ λόγῳ τοῦ Θησέως, τοῦτο δὲ ἐν τῷ τοῦ Ἡρακλέους.

⁽³⁾ Καὶ ὁ Σοφοκλῆς ἐν Ἀντιγόνῃ 1033 κ. ἑφ. παρίστησι τὸν Κρέοντα τραχέως αἰτιώμενον τοὺς μάντεις, ἀλλὰ παρ' ἔκεινῳ μὲν αἱ αἰτιάσεις ἀναιροῦνται ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ δράματος, παρὰ δὲ τῷ Εὔριπίδῃ ἐπιβεβαιοῦνται.

⁽⁴⁾ Ἐκάβη 434.

⁽⁵⁾ Ἀπ. 288 πρᾶλ. Ἀπ. 892 κ. ἑφ.

⁽⁶⁾ Τρωάσι 877 κ. ἑφ.

⁽⁷⁾ Ἡρακλ. μαιν. 1250. Ἰφιγ. ἐν Δύλ. 1034. Ὁρ. 418. Ἀπ. 483.

⁽⁸⁾ Ἀπ. 935, 869.

φιλοσόφων ισχυρισμοῖς περὶ τῶν ἀφκνῶν⁽¹⁾ , ὅμως πρὸς τὴν πίστιν τοῦ λαοῦ λαμβάνει στάσιν ὁ Εὐριπίδης σκεπτικὴν καὶ κριτικὴν παρέδεχετο μὲν τὴν ὑπαρξίαν Θεοῦ, εἰς τὰς περὶ θεῶν ὅμως μυθικὰς παραστάσεις οὐδεμίαν ἀπένεμεν αὐτέis, ἐθεώρει τὴν φύσιν τοῦ Θεοῦ ἀγνώριστον, προσῆπετθεὶ τὴν ἐνότητα τῆς θεότητος καὶ ἀπέρριπτε τὴν κρατούσαν πολυθεϊσαν.⁽²⁾ Ομοίων στάσιν λαμβάνει καὶ πρὸς τὰς φερομένας δοξασίας περὶ τῆς μετὰ θάνατον καταστάσεως.⁽³⁾ Όπου μὲν ὁ ποιητής δύναται ως ποιήσηται αὐτῶν γρῆσιν, ἐργάζεται αὐτὰς φυσικῶς, ἀλλὰ λέγει προσέτι δὲ περὶ ἄλλης ζωῆς οὐδὲν γινώσκομεν, ἀκολουθοῦμεν δὲ μόνον μύθοις ἀναποδείκτοις⁽⁴⁾. Καὶ ἐν πλείστοις χωρίοις ἐκφράζει ὁ Εὐριπίδης τὴν ἔνθεν μὲν ἐκ τῶν Ὀρφικῶν καὶ Ηὐθαγορείων δοξασιῶν ἔνθεν δὲ καὶ ἐκ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀναξαγόρου καὶ τοῦ Ἀρχελάου⁽⁵⁾ κατερχομένην γνώμην, δὲ τι ἡ μὲν ψυχὴ κατάγεται ἀπὸ τοῦ αἰθέρος καὶ κατὰ τὸν θάνατον ἐπιστρέφει πάλιν εἰς αὐτὸν ὑπίσω⁽⁶⁾, ἥλως ὅμως ἀκριτον φάίνεται καταλιπὼν ὁ Εὐριπίδης, διὸ ἡ μετὰ τοῦ αἰθέρος ἐνουρένη ψυχὴ εὑρισκοῦσα συνειδήσεως καὶ κατὰ τίνα βαθμόν⁽⁷⁾.

(1) Ἀπ. 905, 981.

(2) Ἰππόλιτ. 191 κ. ἐφ.

(3) Ἰδὲ ἀνωτέρῳ σελ. 118 κ. ἐφ. 130, 263 κ. ἐφ. 273.

(4) Ἰκίτ. 533 κ. ἐφ. τὸ χωρίδον οὐκ ὀρθῶς Οσωρεῖ ὁ Kirchoff νόθον. Ἡλέν. 1012 κ. ἐφ. Ἀπ. 836.

(5) Ἐν Ἡλένῃ 1013 λέγει «ὅτι νοῦς τῶν κατθανόντων ζῇ μὲν οὖ, γνώμην δὲ ἔχει ἀθάνατον εἰς ἀθάνατον αἰθέρ' ἐμπεσόν» καὶ ἐπὶ τούτου στηρίζει τὴν πίστιν εἰς τὴν μετὰ θάνατον ἀνταπόδοσιν· ἐν δὲ τῷ Ἀπ. 639 (πρᾶλ. καὶ Ἀπ. 452. 810) λέγει

τις δ' οἶδεν εἰ τὸ ζῆν μέν ἔστι κατθανεῖν,
τὸ κατθανεῖν δὲ ζῆν κάτω νομίζεται;

Τούναντίον δ' ἐν Γριψάσι 636 κ. ἐφ. λέγει δὲ ὁ ἀποθανόντων δὲν αἰσθάνεται ώς
··· μὴ γεννηθεῖσ· καὶ ἐν Ἀπ. 536 λέγει

. κατθανῶν δὲ σᾶς ἀνήρ
γῆ καὶ σκιά· τὸ μηδὲν εἰς οὐδὲν ὄφεται.

Ἐν δὲ Ἀπ. 734 φάίνεται δεγχόμενος μόνην τὴν ἀθανασίαν τῆς τιμῆς καὶ
···θεῖης

··· Λρετή δὲ καν θάνη τις οὐκ ἀπόλλανται,